

LUND UNIVERSITY

Stengrundernas gåta

Vad var det för märkliga stenar på baronens skisser?

Jennbert, Kristina

Published in:

Kullabygd : Kullens hembygdsförenings årsskrift

2021

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jennbert, K. (2021). Stengrundernas gåta: Vad var det för märkliga stenar på baronens skisser? *Kullabygd : Kullens hembygdsförenings årsskrift*, XCIV, 49-68.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

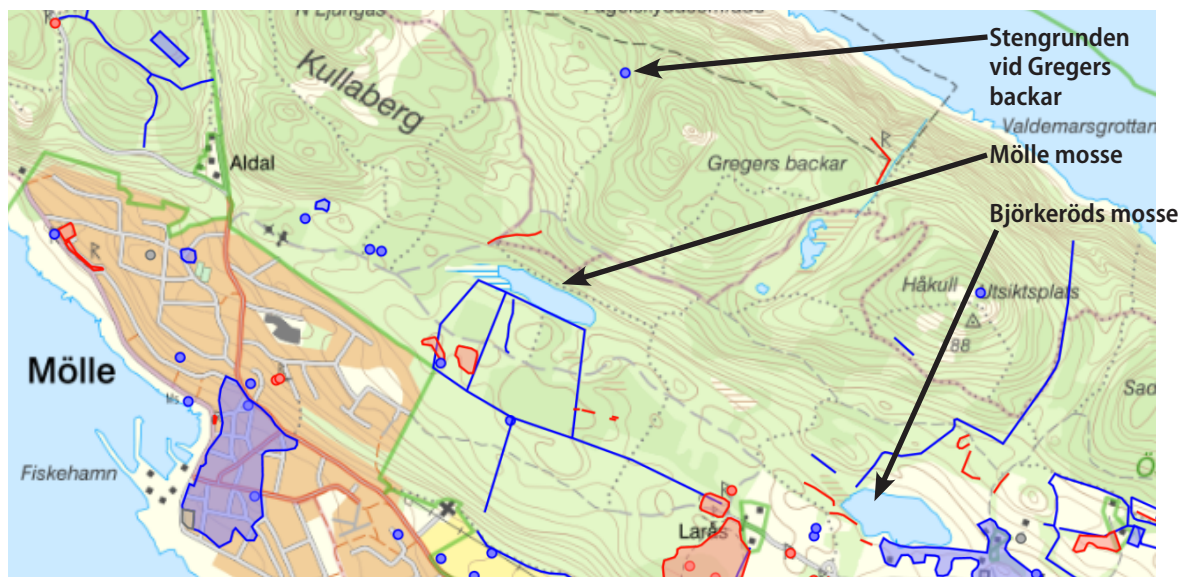
VAD VAR DET FÖR MÄRKLIGA STENAR PÅ BARONENS SKISSER?

Stengrundernas gåta

Av Kristina Jennbert

NÅGON GÅNG UNDER året 1865 fann baronen Carl Gyllenstierna 4–5 stengrunder uppe på östra Kullaberg. Han undersökte och dokumenterade två av dem. Han grävde små gropar och beskrev kortfattat resultaten. Han tecknade detaljerade blyertsskisser av dem, som han sedan färglade med akvarellfärger. Bland hans kvarlämnade dokument i Krapperups arkiv finns de akvarellerade teckningarna av stengrunderna. Idag är de svåra att återfinna och precis som Gyllenstierna vet vi inte med säkerhet hur gamla de är eller vad de kan ha använts till.

Genom hans anteckningar på bilderna kan vi idag lokalisera en av stengrunderna (Figur 1). Efter att vi gjort flera besök i området fann vi en reg-

Figur 1. Läget för stengrunderna vid Gregers backar. Utdrag ur Riksantikvarieämbetets karta i Fornsök.

Figur 2. Stengrunden vid Gregers backar. Foto: Frederic Täckström 2020.

nig oktoberdag förra året stengrunden vid Gregers backar. Den var svår att upptäcka i lövskogen. Tack vare de angivna koordinaterna i Riksantikvarieämbetets Fornsök gick den att återfinna. Den främsta hjälpen var att inventeraren år 1987 hade noterat att det växte en ek på stengrunden. Den hade vuxit sig stor och syntes nu mycket tydligt. Själva stengrunden hade dock brutits ned betydligt sedan Carl Gyllenstiernas tid. Den var kraftigt raserad och täckt av en tät höstlövmatta (Figur 2).

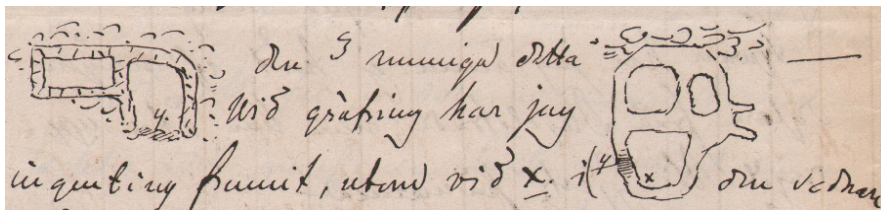
I denna artikel vill jag berätta om stengrunderna. Mina slutsatser om dem vilar på en rad olika källor. Genom att koppla samman infallsvinklar och resultat från forskare som studerat Kullaberg utifrån flera olika ämnesområden har jag kommit fram till en rimlig tolkning av dem. Jag uppfattar stengrunderna som skydd för de människor som vallade djuren på utmarken under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

De geometriska kartorna från 1700-talet och skifteskartorna från 1800-talet ger vissa ledtrådar. Kulturgeografiska studier av Kulla fålad och dess mulbete jämte pollenanalytiska studier av vegetationshistorien och nutida botaniska studier av vegetationen på östra Kullaberg ger upplysningar om hur landskapet har utnyttjats. Etnologiska minnesanteckningar om vallpigor, vallpojkar och gamla människor som vallade djuren tillför ytterligare ledtrådar till användningen av dessa tidigare ouppmärk-

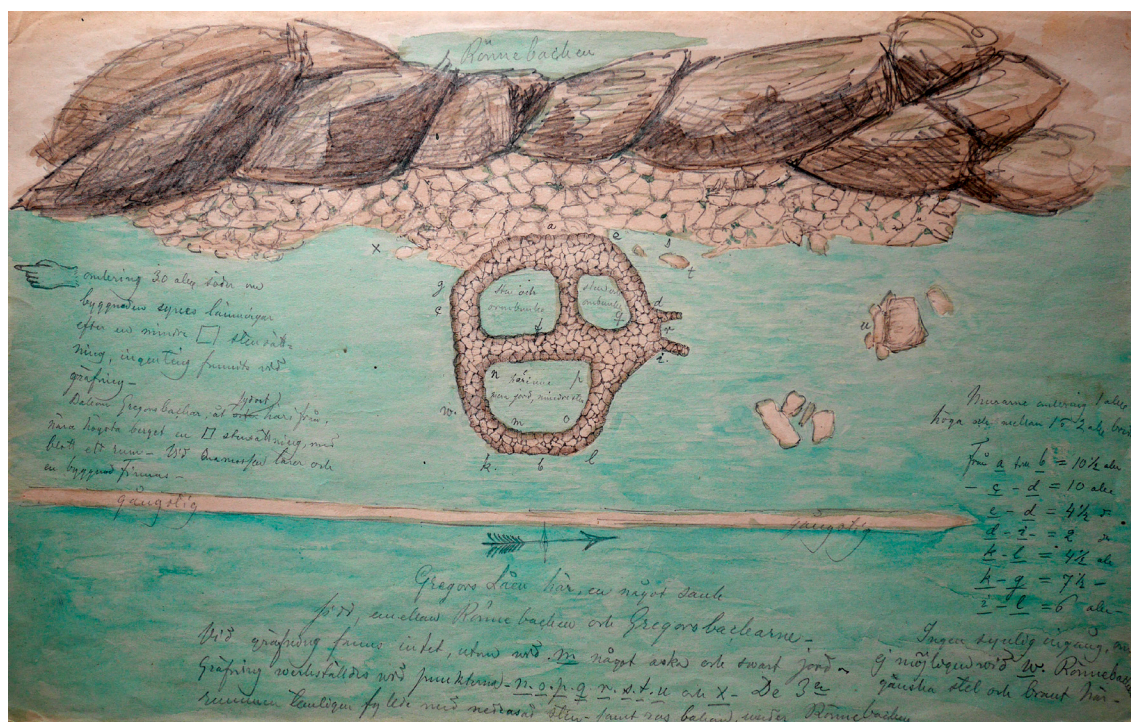
sammade kulturlämningar på östra Kullaberg. Min egen arkeologiska studie av Josefinelustgrottan på berget bidrar också med ett kompletterande jämförelsematerial till min tolkning av stengrunderna.

Carl Gyllenstierna (1819–1866) på Krapperups gods var uppfylld av sitt intresse för arkeologi. Han var en samlare av bland annat fornsaker och hade en omfattande samling.¹ Under drygt tio år gjorde han diverse arkeologiska undersökningar i Brunnby socken, och dessutom uppmätningar av Backa högar i Björkeröd och Mysike hage i Himmelstorp. Tillsammans med Nils Månsson Mandelgren planerade han att trycka en fornminneskarta över Brunnby socken och skriva en sockenbeskrivning. Carl Gyllenstierna rörde sig över markerna, kanske av intresse för själva Kullaberg, kanske i egenskap av godsherre på Krapperup. I ett brev till Nils Månsson Mandelgren skrev han den 14 december 1865 om vad han sett på berget:

Några kurieusea rester efter boningar, der hvad det har varit, har jag besett i bergena, att finnas å 4 a 5 ställen å högsta bergsryggen men i dolda å samma, temligen skyddade för de värsta windarna – Ingen wet hwartill de begagnats och sjelf kan jag ej förklara dem, om ej såsom boningar för urfolket, sedan det fördrifvits från bördigare trakter om här bland bergskrefvorna sökte sitt skydd – emedlertid äro de wäl små dertill, det medgifver jag. Endast 3 har jag ännu besedt, deraf en fyrkantig – rätvinklig omkring 5 aln hvarje sida – de andra 2 ställen, fanns xxx trerummig. De äro uppförda af lösa stenar, utan något sammanbindande ämne, och hafva wäggarna från 1 till 1½ alns höjd och längden omkring 11 aln. Den 2rummiga har ungefär följande utseende:

Vid gräfning har jag ingenting funnit, utom vid x. I den senare, något trädskol och svart jord, uantydande en eldstad. Ingångarna nästan omöjliga att bestämma, dock tyckes wid y. Å begge desamma wardt belägen, men till de öfriga rummen finnas intet spår af ingång – Rummen woro fyllda

Figur 3. Carl Gyllenstiernas plan och anteckningar av stengrunden väster om Gregers backar. Krapperups arkiv.

dels af sten och af jord – Spår till afskrädesbunkar har jag ej bemärkt – Då jag hinner skall jag sända afrifning å den 2 nämnde byggnaderna, om så önskas – Kunde jag blott få reda på några ritare här i staden wore det lätt gjort, och kanske Herr Mandelgren snart kan gifva upplysning- I så fall torde jag få nämna att jag bor å Herr Kongens Gade N:r 55-1 Sal.²

Gyllenstierna hann med att teckna de båda stengrunderna. De ursprungliga akvarellerade blyertsteckningarna har anteckningar om de utgrävningar som han hade gjort i respektive stengrund (Figur 3 & 6). Han återgav deras läge i terrängen. Han markerade intilliggande bergformationer och nedanförliggande våtmarker. Han visade hur de var placerade intill stigar och angav med en tydligt pekande hand varifrån man kunde nå dem. De arkeologiska utgrävningarna är markerade och förklarade. Som sig bör är även en norrpil inlagd. Teckningarna innehåller mycket information. Det verkar som om Gyllenstierna lade sig vinn om att illustrera och informera om deras lokalitet, utformning och sina arkeologiska undersökningar i dem.

Carl Gyllenstiernas teckningar finns i ytterligare två varianter. Den ena varianten är gjord av Mandelgren. Han kopierade teckningarna på 1870-talet för att de förmodligen skulle ingå i hans stora bokverk om svensk folkkultur, *Atlas i Sverige*. Det stora bokverket blev inte av trots den mängd av iakttagelser och förarbeten han hade gjort. Den andra varianten är gjord av en tecknare på Nationalmuseet i Köpenhamn. Teckningarna innehåller samma information som Gyllenstiernas och det är oklart varför han lät göra dem.

Stengrunden vid Gregers backar

Stengrunden är belägen väster om Gregers backar. Den ligger vid foten av en nordöstsluttning tätt inpå Rundebacken, som Carl Gyllenstierna benämnde Rönnebacke. Platsen vätter mot en öppen, sank dalgång och Gregers låen. På andra sidan dalgången ligger Gregers backar. Stengrunden är placerad i ett skyddat läge från nordvästvinden. Proportionerna på Gyllenstiernas bild mellan berget och Gregers låen på andra sidan stigen känns mycket kortare än vad det är idag, kanske på grund av att stigen har flyttats. Läget intill rasbranten av Rönnebacken är markerad på ett sådant sätt att man får känslan av att det är betydligt brantare än vad det är i verkligheten. Med sitt lite säregna snettuppifrånperspektiv får hans teckningar en konstnärlig prägel. Är det manne hans konstnärliga ådra som här kommer till uttryck? Han framstår med sina illustrationer som en duktig illustratör och dokumentatör.

Gyllenstiernas anteckningar på bilden ger information om och läget för den aktuella stengrunden samt om de övriga stengrunderna han funnit på berget:

Omkring 30 aln söder om byggnaden synes lämningar efter en mindre fyrkantig stensättning, ingenting funnits wid gräfning- Bakom Gregers backar, åt sydost härifrån nära högsta berget en fyrkantig stensättning med blott ett rum- Wid Onamossen lærer ock en byggnad finnas.

Gregers låen här, en något sank sidd³, emellan Rönnebacken och Gregersbacken. Vid gräfning fanns intet, utom wid m, något aska och swart jord. Gräfning werställdes wid n. o. p. q. r. s. t. u och x. De trenne rummen temligen fyllda med nedrasat sten – samt ras bakom, under Rönnebacken. Ingen synlig ingång om ej möjligen vid w. Rönnebacken ganska stel och brant här.

Kortfattade beskrivningar av de två mindre rummen anger att där fanns sten och ormbunkar. I det största rummet skrev Gyllenstierna att härinne mera jord, mindre sten. Uppmätningarna av stengrunden redovisas med bokstäver och med mått angivna i aln vid kanten av bildens högra sida.⁴

Murarna omkring, 1 aln höga och alla mellan 1 och 2 alnar breda.

Från a till b = 10½ aln

c – d = 10 aln

e – d = 4½ aln

d – i = 2 aln

k – l = 4½ aln

k – g = 7½ aln

I – l = 6 aln

Stengrunden var liten och de tre rummen mycket små. Den är enligt Gyllenstiernas mätningar drygt 6x6 meter stor. Murarna är uppbyggda av kallmurad sten och var när han besökte platsen, cirka 60 cm höga och 60 cm upp till över 1 meter breda. Idag är murarna näst intill helt raserade och ställvis kunde ännu lagda stenar urskiljas (Figur 4 och 5).

Stengrunden är registrerad i Riksantikvarieämbetets Fornsök. Den klassificeras där som en ”lägenhetsbebyggelse” och beskrivs som en *Torplämning, bestående av en husgrund, ca 8x5 m (NV-SÖ), indelat i ”2 rum”, 5x3 m och 5x5 m*. Inventeraren har inte kunnat få en överblick av stengrunden och inte uppfattat att den de facto hade tre rum. Stengrunden hade blivit än mer raserad än vad den var på Carl Gyllenstiernas tid och det var svårare att urskilja konstruktionen. Inventeraren bedömde den också som en möjlig fornlämning.⁵ Det är en unik lämning och en motsvarande har inte registrerats i Fornsök.

Stengrunden vid Håkull

Den andra stengrunden som Carl Gyllenstierna studerade var en stengrund som bör ligga öster om Håkull. Den har vi ännu inte återfunnit. Den är inte registrerad i Riksantikvarieämbetets Fornsök. Gyllenstierna har den däremot markerad på sin fornminneskarta under begreppet *Lämning efter stenvägg* och han placerade den strax öster om Håkull.

Bilden har samma upplägg som bilden över stengrunden vid Gregers

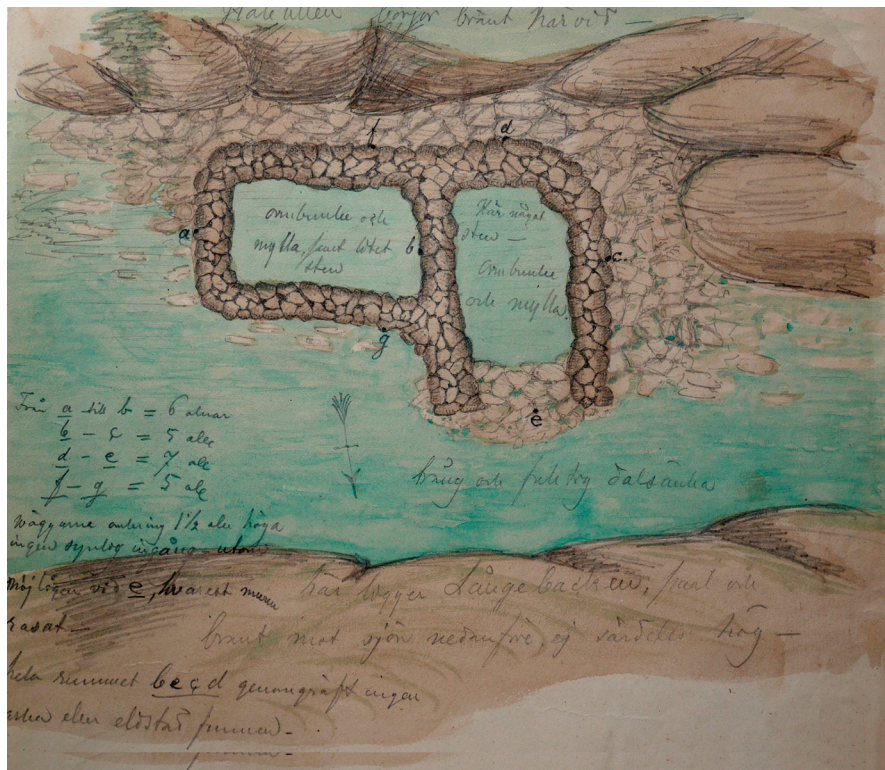
Figur 4. I framkanten av stenansamlingen syns rester av den lagda muren. Foto Frederic Täckström 2020.

Figur 5. Detalj av muren i den norra delen av byggnaden. Foto Kristina Jennbert 2020.

backar. Högst upp i bilden noterade han att: *Håkullen börjar brant härvid.* Stengrunden är placerad i rasmassor, alldeles intill berget. Den vätter mot *en trång och fuktig dalsänka.* På den nedre delen av bilden skrev han att: *här ligger Långebacken, smal och brant mot sjön nedanför, ej särdeles hög.*

Denna stengrund är tvärummig. Gyllenstierna skrev att det kan ha

Figur 6. Carl Gyllenstiernas plan och anteckningar över stengrunden öster om Håkull. Krapperups arkiv.

funnits en ingång mot norr och mot dalsänkan. Det östra rummet hade ornbunkar och mylla samt litet sten. Det västra rummet skrev han här något sten – ornbunkar och mylla. Han angav alnmåtten mellan angivna punkter på stengrundens planritning och skrev på teckningen:

- Från a till b = 6 alnar
- b - c = 5 aln
- d - e = 7 aln
- f - g = 5 aln
- Wäggarna omkring $1\frac{1}{2}$ aln höga
- Ingen synlig ingång utom
- möjligen vid e, hvarest muren rasat
- Hela rummet b,e,c,d genomgrävt
- ingen aska eller eldstad funnen

Figur 7. 1700-talslandskapet vid Möllehässle. Akvarell av Nils Forshed 1992. Krapperups arkiv.

Stengrunden är mindre än den vid Gregers backar men byggd på ett likartat sätt. Idag torde murarna vara lägre än vid Gyllenstiernas besök, precis som är fallet med stengrunden vid Gregers backar.

Ett ålderdomligt landskap

De aktuella stengrunderna var mycket små och låga. En mycket grov uppskattning är att inom de tjocka murarna för stengrunderna vid Gregers backar har det varit högst 20 m² fördelat på tre minimala rum. Den vid Håkull har varit drygt 14 m² fördelat på 2 rum. Vi vet inget om det funnits en förhöjning av stenväggarna, i så fall med hjälp av vidjor och ris, eller om det har funnits ett tak. Man kan tänka sig att vidjor och ris också kan ha använts till taktäckning.

De båda stengrunderna är sannolikt samtida. För att komma fram till en datering och för att göra en miljöbeskrivning av berget under de senaste århundradena används här främst lantmåterihandlingar och etnologiska jämförelser av hyddor, hus och skydd. Min hypotes är att stengrunderna har använts av obesuttna, sådana människor som var det fattigaste folket i bygden, sådana som fick röra sig i utmarken och klara sig själva.

Vad var det för sorts miljö i äldre tider? Reseberättelser från 1700- och

1800- talet ger oss en ingång till att besvara frågan. Att följa några ögonvittnesskildringar ger stoff till att få en bild av hur miljön på Kullaberg kan ha sett ut. Carl von Linné, den mest citerade resenären besökte Kullaberg under sin skånska resa år 1749.⁶ Hans omnämmande av *de skallige, fjällika Kullbergen* har blivit ett klassiskt uttryck för hur trädöst berget såg ut före skogsplanteringarnas tid (Figur 7).

Det fanns fler resenärer. Abraham Abrahamsson Hülphers reste genom Sverige med början av år 1757. Han såg bokskog på berget, antagligen var det bokbeståndet vid Kullagården på västra Kullaberg, som han beskriver när han passerade där på sin tur mot fyren.⁷ Resenären Jonas Carl Linnerhielm beskrev Kullaberg på ett annat sätt under sin resa genom Sverige under de första åren av 1800-talet. Melodramiskt berättade han om den fjällika bergssträckan som en dyster udde med fälader och ljunghedar, med ökenlika, magra marker med tuviga mossfält och steniga backar.⁸ Ännu år 1812 omtalade en annan resenär, Christian Molbech, i en mer positiv anda hur skoglöst Kullabergs höjder var med klippor, ingen odling men med här och där betande boskap i dalgångarna.⁹

När dessa ögonvittnesskildringar jämförs med de samtida lantmäterikartorna växer en samstämmig bild fram av hur 1700-talets fälad såg ut innan den började beskogas på 1800-talet. De geometriska tegskifteskartorna ger värdefull information om hur odlingssystem och bebyggelse var lokaliserad i området. På de geometriska kartorna från år 1718 antecknar lantmätaren Anton Ciöpinger tydligt att utmarken till *Björkeröd, Himmelstorp och Haga består av stora höga berg och stenklippor utan Skog eller Ene, skarpt (magert) Mulbete*.¹⁰

Lantmätare Carl Egerström gör i samband med storskiftet ånyo en geometrisk karta över inägorna till Björkeröd, Himmelstorp och Haga under åren 1796 och 1797. I sina anteckningar beskriver Egerström hur det magra betet vid inägorna tvingade åborna att ta ut kreaturen till utmarken och att de åtföljdes av vallhjon. Trots vallningen hände det ofta att djur störtade nedför de branta klipporna. Han skriver också att byborna hade anhållit om att stängsla in en del av fäladsmarken för att nyodla, vilket herrskapet på Krapperup hade godkänt.¹¹

I samband med enskiftet arbetar lantmätaren Johan Peter Hallbäck under åren 1819-1820 med att dela den samfälliga fäladen. På grund av gränsdragningstvister mellan Kullagårdens ägare, Bökebolets ägare och Krapperups frälsebönder på Björkeröd och Himmelstorp drog beslutet

om delningen av Kulla fälad ut på tiden. I anteckningar till skiftesförhandlingarna benämndes området år 1820 fortfarande såsom fäladsmark.¹² Utmarken borde då fortfarande ha haft karaktären av en obeskogad fälad.

När lantmätaren Gustaf Otto von Hackwitz under åren 1831–1832 fortsatte att med Laga skifte fördela utmark och inägor ändrades inte Hallbäcks inmätningar av utmarken. I Hackwitz förteckning kan man konstatera att området kring stengrunden vid Gregers backar och den vid Håkull kom att tillhöra hemmanet Himmelstorp nr 2. I anteckningarna nämns inte begreppet fälad och att döma av färgläggningen på skifteskartan i olika gröna nyanser torde området vara mer bevuxet med träd eller buskar på 1830-talet.¹³

Östra Kullaberg har sedan långt tillbaka i tiden ägts av Krapperups gods. På 1600- och 1700-talen visar kartor att det då endast fanns mindre, begränsade skogsområden, dels vid Kullagården, dels vid Himmelstorp och mellan Haga och Arild. Vid Björkeröd fanns också smärre skogar. När godset sålde av sina skogshemman i södra Halland på 1860-talet ökade behovet av virke. För att tillgodose detta började man därför att plantera skog i större skala på Kullaberg. Vid sekelskiftet 1900 var den gamla heden nästan i sin helhet planterad med barrträd, huvudsakligen svarttall, men också vanlig tall och gran. På de högsta knallarna med tunna jordlager och områden med täta enbuskage lämnades obeskogade.¹⁴ Det tidigare öppna ljungklädda och kala berget hade förvandlats till skog.

Där skogen breddade ut sig på gamla betesmarker kunde nedbetade bokar och ekar skjuta i höjden som buskliknande flerstammiga träd.¹⁵ I det låglänta området intill stengrunden på Gregers backar finns idag just sådana uppväxta och hamlade lövträd.

Geologen Leif Björkman bekräftar 1700-talets ögonvittnesskildringar genom sitt pollenanalytiska arbete i slutet av 1990-talet. Analysen av torvmaterial från en mosse cirka 600 meter norr om Mölle mosse visar att vegetationshistorien kompletterar bilden av hur miljön kan ha sett ut inom östra Kullaberg. Björkmans resultat är att hela Kullaberg var skogfattigt under flera århundraden och att östra Kullaberg betades intensivt under 1700-talet och förmodligen också under första delen av 1800-talet. På den trädlösa fäladen fanns ene, ljung och gräs av olika slag. Mikroskopiskt träkol kan indikera lokal bränning för att förbättra betet, menar Björkman. Samtidigt tyder höga procent av enepollen att denna bränning inte har varit intensiv, eftersom ene är mycket eldkänslig. Björkman låter förstå att betningsinten-

Figur 8. Kullaberg med Kullagården i förgrunden. Laverad pennteckning av Michael Gustaf Anckarsvärd. Uppsala Universitetsbibliotek.

siteten troligen nådde sin topp vid 1750-talet när pollenmängden från ene, ljung och odonbär är som högst. När bete minskade i slutet av 1700-talet ökade pollen av björk. Även andra lövträd som tall, al, ek och bok började växa upp när inte djuren genom sitt bete hindrade dem. Planteringen av barrträd på 1860-talet bekräftas genom dendrokronologiska analyser. Större områden på berget skogplanterades först runt sekelskiftet 1900.¹⁶

Sammanfattningsvis kan man konstatera att under de första årtionena av 1800-talet upphörde successivt den gamla hävden av markerna på berget. Betesgången på fäladen minskade och försvann till sist helt och hållet. Militären och konstnären Michael Gustaf Anckarsvärd (1792–1878) illustrerade karaktären av det ålderdomliga landskapet med en skoglös fälad och med lövskog i anslutning till byar och gårdar med sin teckning från första delen av 1800-talet (Figur 8).

Vallhjon på 1700-talet

Redan i mitten av 1600-talet karakteriserades vegetationen på fäladen som en ljung- och enebevuxen betesmark. En mulbetesmark, som lantmätaren Ciöpingen skrev. Han noterade också att bete kunde förekomma då åborna brukade tjudra och beta sin boskap på ljung och staggvall bland ängarna. Berget var till stora delar skoglöst med mindre partier av bok- och ekskogar vid Björkeröd och Himmelstorp.¹⁷ Vad betyder då detta?

Lantmätaren Carl Egerström ger direkta ledtrådar till att gå vidare och

att tolka stengrunderna när han beskrev fäladsmarken i sina skiftesanteckningar:

Fäladsmarken, samfällt med kringgränsande, kallas Kullaberg, är merendels med höga berg beklädd, dock är emellan dessa berg, kraftigt (det vill säga magert) bete. Åborna nödgas då kreaturen på Uthmarken släppa, medsända Wallehjon, ehuru likväl som oftast händer det Kreaturen nedstörta från de branta klipporna...

Det kan vara så att stengrunderna var skydd för de *medsända Wallehjonen*? Flera indicier i de nu genomgångna källorna tyder på detta. De etnologiska uppteckningarna om vallning av djur i olika delar av Sverige ger ytterligare infallsvinklar. Liknande små grunder av byggnader, som de på Kullaberg, finns på några platser i Sverige. De kan vara byggda av sten, trä eller lera.

Resterna av en *vallhålingekoja* i vallskogen i Hårskered nära Askim i Västra Götaland (se nästa sida, Figur 9) visar sig vara en parallell till Kullabergsstengrunderna. Kojan är byggd intill en klippa och är cirka 2 x 2 meter stor med en öppning på en halv meter. Väggarna består av löst lagda stenhällar utan bindematerial. Det kan ha funnits ett tak även om trakten var skoglös under början av 1900-talet, då kojan användes, säger uppgiftslämnaren Hugo Andrén, född 1910. Han berättar, att vallhjonen var ute i markerna från tidig vår till senhösten. Kojorna kunde se lite olika ut, somliga bestod bara av ett hål i marken, andra var riskojor eller kallmura-de små hus med tak och eldstad. Enkla små visten.¹⁸

De små proportionerna stämmer väl överens med Kullabergsstengrunderna. Stengrunderna är mycket mindre än de jordstugor och backstugor som var byggda för ett permanent boende. De byggdes också av enkla och billiga material, fattigbostäder som är kända ner till 1600-talet.¹⁹ Stengrunderna har en helt annan och med en mycket mer enkel karaktär än jordstugorna och backstugorna. De måste ha varit de enklaste skydd för vind, regn och varg och andra rovdjur.

Stengrunderna och vallningen på fäladen

Med ledning av resonemangen om det ålderdomliga landskapet på östra Kullaberg vill jag datera stengrunderna till slutet av 1700-talet. Dateringen vilar på de olika analyserna av kultur- och naturmiljön på Kulla fälad.

Figur 9. Resterna av en vallhålingevoja i vallskogen i Härskered nära Askim i Västra Götaland. (Arnberg et al. 1987:69.)

Med tanke på de etnologiska meddelandena om vallhjon och *vallhålingevoja* bör stengrunderna kunna tolkas som om de var byggnader, kojor eller skydd för de *Wallehjon* som fick följa med djuren upp på fäladen. På berget hade Carl Gyllenstierna funnit ytterligare tre stengrunder. Med en tyglad fantasi kan man tänka sig att det var många vallhjon, fattiga gamla och barn, som tillbringade sin tid med att passa får, getter eller nötkreatur i detta skoglösa betesområde på berget.

När Carl Gyllenstierna upptäckte stengrunderna år 1865 hade murarna rasat samman och stenmaterialet låg inne i de små rummen. De var övergivna sedan länge. Han hade ingen aning om vad de kunde ha använts till. När han tolkade dem *som boningar till urfolket sedan det fördrifvits från bördigare trakter om här bland bergskrefvorna sökte sitt skydd*, visar det att han var okunnig om hur man resonerade inom den tidens arkeologi om de äldsta innevånarna. Även om han insåg att stengrunderna var väl små för bostäder, trodde han nog egentligen inte på dem som bostäder. Skälet var antagligen att han inte hade funnit något material som tydde på

bosättning vid sina mindre utgrävningar utom vid Gregers backar där det fanns lite svart jord och aska i en av provgröparna.

Mandelgren fortsatte senare att fundera över de stengrunder som Carl Gyllenstierna hade undersökt flera år tidigare. Han antecknade den 9 maj 1870:

Rörande de hustomter som C. G. skref om och vore upptäckta kände ingen, andra än de som voro vid Långebacka, norr om Håkullen, och som vore uppförda af smeden i Björkeröd Nils Trullson, som för 30 a 50 år sedan der hade sina svin, tills ett föll i sjön och drunknade, meddelas af en Folk i Björkeröd, se vidare C.G.s bref var stället var?²⁰

Mandelgrens notering är intressant eftersom den pekar på att stengrunderna enligt honom inte har varit till för människor utan varit inhägnader till djur. Det är naturligtvis en möjlig förklaring. Redan 50 år tidigare, på 1820-talet, kan ju stengrunderna ha varit övergiven och smeden kunde efter att ha rensat bland murstenarna därefter ha haft sina svin där. Vid den tidpunkten kan enstaka lövträd ha hunnit växa upp där, vilket borde passa svinen bättre än att vistas på en betesfäladsmark. Betet på en fälad passade inte för svin men för får, getter, nötkreatur och hästar. I slutet av 1700-talet fanns det inte heller några större skogar för ollonsvin på östra Kullaberg. Krapperupssvinen placerades i Bränneslyckan eller vid Himmestorp där det fanns ollonskog.²¹

Min tolkning är att stengrunderna var skydd för vallhjonon, fattiga människor, gammalt folk, pojkar eller flickor. Med hänvisning till de vegetationshistoriska studierna och de etnologiska berättelserna om vallning är denna tolkning fullt rimlig.

Det finns en annan plats på Kullaberg som sätter stengrunderna i samband med vallning. I Josefinelustgrottan, på norra sidan av berget längre västerut, fann man några djur vid de arkeologiska utgrävningarna sommaren 1958. Ett får (ett ungt djur) och två getter (ett ungt och ett vuxet djur) låg längst in i de översta lagren av grottan. Osteologen Johannes Lepiksaar konstaterade att benen inte var styckade, mörkkluvna eller gnagda. Det var i det närmaste hela djurkroppar med de flesta skelettdelar mellan kranier och tåfalanger bevarade. Flera ben visade tydliga märken efter upphettning och vidbränning. Lepiksaar tolkade brännskadorna att de torde kunna härledas från stekning av djurkroppar och han menade

att om det var helstekta djur hade endast det bästa köttet blivit slarvigt uppätet. Ett obränt ben från fåret har C14-daterats till 1600-talet.²² Min tolkning är att de tre djuren är nedfallna djur från fåladens betesmarker uppe på berget. Den tolkningen passar väl med Björkmans hypotes om avbränning av fåladen för att förbättra betet, vilket kan stödja tolkningen av existensen av små, enkla skydd för vallhjon, som Egerström beskrev.

Alternativa tolkningar skulle kunna vara att stengrunderna utgör lämningar efter gatehus eller backstugor. Även om sådana mer permanenta bostäder kan ha varit belägna i utmarken tyder Gyllenstiernas undersökningar på att det inte handlar om denna typ av byggnader.

Den lägsta samhällsklassen

Det är tydligt genom historien att inte alla människor har haft samma värde. Att vara fattig, att vara barn eller åldring, att vara funktionsnedsatt, och att inte klara sig själv sätter vissa människor på undantag med ett mindre värde. Ansvaret för fattigt folk reglerades först genom 1847 års fattigvårdsförordning. Längre tillbaka i tiden fanns ett sockensansvar för de fattiga. Godset bar en del av ansvaret för fattigvården i socknen. Genom Petter Gotthard von Kochens dagjournal finns återkommande anteckningar om att han att tömmer fattigstockar i Brunby kyrka och Arilds kapell och vid Bräcke källa på pengar för att sedan dela ut dem till de fattiga.

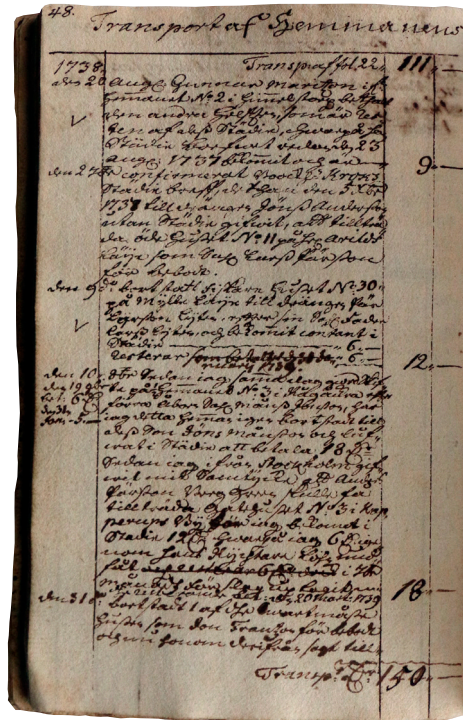
Vallpigorna och valldrängarna tillhörde rimligen socknens fattiga och den lägsta samhällsklassen. Ett bland många vittnesmål om den sociala situationen för fattiga berättas av en vallpojke i Friggeråker i Västergötland. Han föddes upp på socknen och gick på aktion till den minstbjudande. Han fick valla kreaturen och fick mat på gården. Skor och kläder fick han av socknen.²³

Under 1700-talet fanns flera fattighus i Brunby socken, i Mölle, Arild och i Brunby kyrkby. von Kochen avtalade med prästen i april 1735 om att bygga ett nytt fattighus i Arild. Långt senare noterade han i sin dagjournal att de ekar som kommit till godset skulle användas till syllar inför bygget av fattighuset. Senare upplysningar i dagjournalen beskriver hur bygget framskrider och hur underhållet på fattighuset kontrolleras.²⁴ Den tillsyn av socknens fattiga som sockenstämman hade föranledde också att fattiga auktionerades ut till arbete på socknen. Så kan det också ha varit för de människor som vallade djuren på fåladen.

Markens historia

Frågan om stengrundernas datering och användning måste sättas i relation till markens historia. Sedan 1700- och 1800-talen finns det intressekonflikter på Kullaberg. Under 1700-talet tvingade behovet av betesmarker för boskapen och torvmossor för torvtäckt fram segdragna förhandlingar vid uppdelningen av denna del av Kulla fälad. Eftersom godset hade särhägnat sina betesmarker tvärs över fäladsmarken ner mot Öresund skars den norra delen av Kulla fälad av från fäladen söder därom. Endast den norra delen blev tillgänglig för betet för byarna där.²⁵ Förhandlingarna skedde mellan självägande kronohemman, skattehemman och godset. Gårdarna i Björkeröd och Himmelstorp, som är aktuella i delningen av fäladen där stengrunderna är belägna, var alla frälsehemman. De tillhörde Krapperup och representerades av godset i förhandlingarna. Detta socialt ojämlika ägande påverkade med all sannolikhet förhandlingarna, där Krapperup var mån om att tillgose godsets behov av både bete, torv och virke. Att frälsebönderna var underställda godset med sina behov och att de var socialt och ekonomiskt kontrollerade av godset framkommer tydligt i Petter Gotthard von Kochens dagjournaler (Figur 10).

I samband med laga skiftet mellan 1830 och 1870 skedde stora bebyggelseförändringar i Brunby socken. Krapperup, som var den största och dominerande jordägaren ville omfördela sina ägor. Närliggande kronohemman köptes upp, andra hemman på långt avstånd avyttrades. Skogshemman i Halland måste ersättas med skogshemman på närmare håll och det var ett skäl till att Kullagården på västra Kullaberg köptes.²⁶ Stengrunderna utgör endast en bråkdel av alla de lämningar som finns bevarade efter ett tidigare ålderdomligt landskap i dagens skogslandskap

Figur 10. Petter Gotthard von Kochens journal skrevs 1734–64. Krapperups arkiv.

på östra Kullaberg. Här finns hägnader och hägnadssystem uppbyggda av stenmurar. De är spår efter uppdelningen av fäladsmarken mellan gårdar och byar i norra delen av Kullen-området. Odlingsrösen och fossila åkrar vittnar om att delar av fäladen odlades upp på 1700-talet, medan andra kan vara rester av ett ännu äldre odlingsystem. Hålvägar berättar om färdvägar på berget. Gravar från bronsålder och järnålder, och hällristningar från bronsåldern i kanten av berget och strax nedanför vittnar om förhistoriska bosättningar.²⁷ Östra Kullaberg består av ett konglomerat av spår från olika tidsepoker.

Markens historia blir synlig först då man beaktar alla dessa spår och väver samman skilda källor från olika kunskapsområden. Mårten Sjöbeck hävdade att marken var kultur och inte natur och att Kulla fälad avslöjar ett äldre odlingsystem.²⁸ Människor på gårdarna i byarna vid Kullaberg har i urminnes tider använt bergets naturresurser och skapat en säregen kulturmiljö. Sjöbeck agiterade också för att återskapa de äldre fäladsmarkerna,²⁹ vilket ter sig orealistiskt idag. Det vore däremot inte orimligt att synliggöra områdets ålderdomliga innehåll även om det är svåråtkomligt och gömt i skogen.

De stengrunder som Carl Gyllenstierna dokumenterade är i princip okända företeelser inom de antikvariska och arkeologiska kretsarna. Stengrunden vid Gregers backar bedömdes tidigare som en möjlig fornlämning. Eftersom den definitivt är äldre än 1850, tillhör den de typer av lämningar som enligt Kulturmiljölagens förändrade fornlämningsbegrepp från år 2014 bedöms som fornlämning. Stengrunden bör idag klassificeras som en fornlämning.³⁰

I den här artikeln vill jag visa att även de mest osynliga, bortglömda och till synes obegripliga lämningarna kan ge oss en ökad kunskap och förståelse av östra Kullaberg. Stengrunder är en del av ett ålderdomligt kulturlandskap. De och de människor som vallade djuren där representerar de mest utsatta och fattiga människorna av sin tid. Det är därför betydelsefullt att markens olika historier och alla de människor som stretat där inte förblir gömda och bortglömda i dagens skogsmiljö.

Noter

- 1 Jennbert 2017
- 2 Gyllenstiernas brev till Mandelgren 14 december 1865
- 3 Sidd är en låglänt, sank mark (SAOB)
- 4 1 aln är 0,6 meter
- 5 Fornsök RAÄ Brunnby socken 346 och med det nya registreringskoden L1987:3370 Lägenhetsbebyggelse

- 6 Linné 1999 [1959]: 353
- 7 Hülphers 1934 [1757]: 110
- 8 Linnerhielm 1806: 61ff.
- 9 Molbeck 1817
- 10 Ciöpinger 1718
- 11 Egerström 1796
- 12 Hallbäck 1819, 1822
- 13 Hackwitz 1831
- 14 Pahlsson 1983; Kraft 1988
- 15 Persson 1976: 9ff.; Pahlsson 1983
- 16 Björkman 2001
- 17 Björkman 2001; Jämförelse med skånska rekognoseringskartan 1812–1820; Dahl 1989: 101
- 18 Arnborg, Carlsson & Hagman 1987: 69, 74ff; Olofsson 1928: 123ff.
- 19 Jönsson 1976
- 20 Mandelgren P. M. 9 maj 1870
- 21 von Kochen 2017 [1756]: 695, 793, 936 med flera noteringar
- 22 Jennbert 2009: 72, C14 dateringen LuS-739, 315±45, det vill säga mellan åren 1590-1680 i Jennbert 2009: 72
- 23 Arnborg, Carlsson & Hagman 1987: 80
- 24 von Kochen 2017 [1756]: 33, 335, 1079 med flera noteringar
- 25 Tollin 1991
- 26 Ranby 2005: 22f.
- 27 Riksantikvarieämbetets Fornsök
- 28 Sjöbeck 1947
- 29 Sjöbeck 1949
- 30 Kulturmiljölagen; Fornlämningsbegreppet

Referenser

Opublicerat

- Ciöpinger, Anton (1718). Geometrisk charta öfver Björkeröd by, Himmelstorp och Haga samt gatuhus, hwilka uti hertigdömmet Skåne, Malmöhus län Luggude härad och Brundby sochn belägne äro. Geometrisk charta öfwer Bäre-kulla, Giölleröd och Mölle samt gatehuset ryhuset... Lm12-BRU-14. Lantmäteriets arkiv.
- Egerström, Carl (1797). Geometrisk karta 1796-97 Björkeröd Himmelstorp Haga Storskifte Lm12_12-BRU-16_0003klg9. Lantmäteriets arkiv.
- Mandelgren P. M. 9 maj 1870, Folkliivsarkivet i Lund, Mandelgrenska samlingen Kullen 2.
- Gyllenstiernas brev till Mandelgren 14 december 1865. Folkliivsarkivet i Lund, Mandelgrenska samlingen Kullen 3.
- Hackwitz von, Gustaf Otto (1831) Krapperup nr 1-15, Laga skifte på utmark och inägor. Lantmäteriets arkiv.
- Hallbäck, Johan Peter (1819). Kullagården nr 1, Utmarkens delning. Lantmäteriets arkiv. Lantmäteriets arkiv.
- Hallbäck, Johan Peter (1822) Kulla fälads delning på östra Kullaberg, Lm 12-BRU-26. Lantmäteriets arkiv.
- Krapperups arkiv
- Riksantikvarieämbetets Fornsök, RAÄ Brunnby socken 346 och med det nya registreringskoden L1987:3370.

Publicerat

- Arnborg, Gunnar, Carlsson, Åke & Hagman, Tore (1987). *Mulens marker: bete och boskap i hage och vallskog*. Gråbo: Arnborg.
- Björkman, Leif (2001). The role of human disturbance in Late Holocene vegetation changes on Kullaberg, southern Sweden. *Vegetation History and Archaeobotany*, Vol. 10, No. 4: 201–210.
- Dahl, Sven (1989). *Studier i äldre skånska odlingssystem*. Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Univ.
- Fornlämningsbegreppet och fornlämningsförklaring [Elektronisk resurs] för tillämpning av 2 kap. 1 och 1a §§ kulturmiljölagen : Vägledning från Riksantikvarieämbetet*. (2014). Stockholm: Riksantikvarieämbetet <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:raa:diva-4029>
- Jennbert, Kristina (2009). *Kullabergs grottor: mellan istid och nutid, mellan humaniora och naturvetenskap*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Jennbert, Kristina (2017). Fornsakssamlingen på Krapperup. *Kullabygd. Kullens hembygdsförenings årsskrift*. 113-123.
- Jönsson, Tomas (1976). *Jordstugor i Sydsvetige: den ingrävda bostadens utbredning, form, funktion och konstruktion*. Lund: LiberLäromedel/Gleerup.
- Hülphers, Abraham Abrahamsson (1934) [1757]. *Genom sjuttonhundralets Skåne*. Falköping.
- Kochen, Petter Gotthard von (2017) [1756]. *Petter Gotthard von Kochens journal*. [Lund]: Skånes släktforskarförbund.
- Kraft, John (1988). Mark- och vegetationshistoria på Kullaberg. *Skånes Natur* 69: 215-225.
- Kulturmiljölagen* (1988:950) t.o.m. SFS, Svensk författningssamling 2019:864. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolag-1988950_sfs-1988-950
- Linné, Carl von (1999[1959]). *Carl Linnæi Skånska resa: på höga överhetens befallning förrättad år 1749* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Linnerhielm, Jonas Carl (1806). *Bref under nya resor i Sverige, af Jon. Carl Linnerhielm* Stockholm, tryckta hos Carl Delén.
- Molbech, Christian (1817). *Breve fra Swerrige i aaret 1812. D. 3*. Kiøbenhavn.
- Olofsson, Klas (1928). *Folkliv och folkminne i Ås, Vedens och Gäsene härader i Västergötland 1*. Göteborg.
- Persson, Yngve (1976). *Kullaberg, naturtyper, markhistoria och befintlig dokumentation*. Länsstyrelsen i Malmöhus län. Statens Naturvårdsverk PM 686.
- Påhlsson, Lars (1983). Markhistoria och vegetation på Kullaberg. *I kärrkanten: orientering, natur, kultur: Skånes skogskarlar årskrift*. Kristianstad: Skånes skogskarlar klubb. 3-6.
- Ranby, Caroline (2005). *Krapperup och skifteslandskapet: laga skifte och agrar bebyggelseomvandling i Brunnby socken, Skåne 1830-1870*. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen.
- Sjöbeck, Mårten (1947). Allmänningen Kulla fälad: en studie av Hälsingborgslandskapets bebyggelsehistoria. *Kring Kärnan III*. Hälsingborg: Hälsingborgs museum. 1-108.
- Sjöbeck, Mårten (1949). Kullaberg, vårdproblemet nuvarande läge. *Bygd och natur: tidskrift för hembygdsvård och naturskydd*. 30-40.
- Tollin, Clas (1991). Brunnby, Krapperup och Kullaberg. Det historiska landskapet på Krapperups gods. *Krapperups odlingslandskap. Historia, nutid, framtid. Föredrag hållna vid seminarium på Krapperups borg 20-21 augusti 1991*. (Margareta Ramsay red.). Stencil Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen.

Kristina Jennbert är professor emerita i arkeologi och medverkar regelbundet i Kullabygd.